

The making of...
hogyan készül(t) Mohács?
avagy a hám nélkül született király élete,
halála és feltámadása
– *megjegyzések irodalomtörténet-írásunk*
Mohács-képéhez –

"Te Mohács mezeje, sok vitézek veszélye
Rajtad édes hazánknak!
Te szakasztád végét, s dücsőséges egét,
Egész Magyarországnak!
Eltöréd virágját, s meg öled királyát,
Mi fényes koronánknak!"

(Listi László)

I. *Több vagy kevesebb veszett Mohácsnál?*

1526. augusztus 29. szerdai napra esett. A törökök győzelme a magyar sereg felett, a jelen perspektívájából szemlélve, elkerülhetetlen volt.¹ Azonban a mohácsi csata nem egy a vesztetes csaták sorából, hanem maga a százötven esztendeje szakadatlanul tartó török-magyar küzdelem végelszámolása, egy minőségileg új szakasz kezdete.² A mohácsi vereség a magyar történet és hadtörténet egyik leggyászosabb jelenete. Egyúttal kezdete a százötvenhét évig tartó török megszállásnak. Mohácsnál a középkori magyar állam végleg elbukott.³ Megkezdődött a nemzet önvédelmi élet-halálharca, amikor Magyarország Európa nyugati felének sor-

sát, a keleti védőbástya szerepében vállain hordozta.⁴

Reflektálva Keith Jenkins történelem-definícióját,⁵ az ajánlkozó kérdéssor nyilván az, hogy ez a Mohács-kép minek a kifejeződése? Mennyiben tekinthető kizárólagosan a szakmai (történeti/irodalomtörténeti) diskurzusok „tudományos” eredményeinek leképeződéseként? Az aktuális Mohács-imagóink mennyiben kifejeződése a koronkénti eltérő-alakuló megítélésének? Hogyan ragadhatók meg Mohács esetében például az Ankersmit által elkülönített kategóriák, a jelenség (*phenomenon*) identitása (*identity*) és individualitása (*individuality*)? A történeti tudat időben változó alakulását mennyiben tükrözi az a tudás, amely a megfelelő (hatalmi) szakmai kompetenciákra (is) hivatkozva hirdet meg vagy ír elő egy Mohács-képzetet? Ugyanis a szoros összefüggés a nemzeti önszemlélet, a nemzettudat és történeti tudat között, befolyásolja érthető módon az irodalomtörténeti és történetírói diskurzus(oka)t is. Mohácsnak a magyar történelem tragikus és sorsdöntő eseményeként való definiálása az állandósult nemzetfogalom, illetve nemzeti identitás kontextusában artikulálódik, sőt homogén nemzet- és történeti tudatot feltételez.⁶ Ám a XVI. századi *hungarus-tudat*, főként pedig a nyelvi-kulturális meglévő-meghatározó különbségek a magyar államon belül nem feltétlenül tesznek lehetővé egy ilyen képzetet. Következésképp Mohács kinek a Mohácsa (volt)? A magyaroké, vagy az önmagukat ma-

gyarokként definiálókké, vagy pedig az általunk magyaroknak nyilvánítottaké?

Végül pedig jelentős a „nemzeti tragédia” külföldi recepciója, tehát idegenek általi megítélése. A „tudományosság igényével rekonstruált” Mohács-kép mennyiben tekinthető a nem-magyar vélekedések, források derivátumának. A bevallott/bevallatlan elfogultságunk⁷ mennyiben (csak) ellensúlyozza az idegenek (pl. németek) magyar-ellenességét, vagy közömbösségét a kép végső megformálásban, illetve milyen elméleti támpontokon⁸ nyugszik ez a konstrukció? Továbbá mennyiben értelmetlen például arról gondolkodni, hogy a kulturális vagy közösségi emlékezés hatására (is) Mohács emléke a magyar kultúrában megkövetel, illetve kisajátít egy bizonyos diskurzust és mihelyt kanonizálódik deviánsnak minősít(het), minden egyes tőle eltérő írott vagy szóbeli megnyilatkozást.

Az elhangzott kérdések kontextusában vizsgálódásaimat, néhány XVI. századi forrásból kiindulva, főként a XVII. századra összpontosítom és a különböző nyelvű (magyar, latin), illetve származási helyű (magyarországi, erdélyi, németországi) források elemzése révén a teljesség igénye nélkül a történeti tudat, a kulturálisan szabályozott (vissza)emlékezés és történetírói poétika diskurzusaira, regisztereire, illetve ezek együttes komplex működésére próbálok utalni. Forrásaim felkutatásában, összeválogatásában, meghatározó szempontként a kanonizált-ságra figyeltem, vagyis, hogy a felkutatott

szövegek (potenciális forrásokként) kiadások, interpretációk, vagy az oktatás révén mennyire vannak jelen egy bizonyos horizontban, következőképp mennyire számolhatunk tudatformáló, alakító befolyásukkal. E szelekció után hivatkozott forrásaimban Mohács és/vagy II. Lajos alakjának megjelenítésére figyelek a felvállalt szempontok értelmében.

II. *A szemtanú – koronatanú? avagy Lajos király némely viselt dolgai haláláig*

Brodarics István az események után félévre, 1527 április 18. táján Krakkóban jelentette meg visszaemlékezését,⁹ amelyet Klaniczay Tibor nemcsak a mohácsi csata *hiteles* történetének, hanem a humanista irodalom egyik remekművének minősített.¹⁰ (Érdemes e kijelentéssel konfrontálni azt az igazságot, miszerint a nemzeti történetírásra különösen jellemző az előítéletek és sztereotípiák működtetése a saját nemzeti múlt avagy a más nemzetek történetének narratív jellegű exponálásában¹¹) Művének megírásában Zsigmond lengyel király kérése mellett valószínűleg az is szerepet játszott, hogy Miksa császár udvari történetírója, Cuspinianus Mohácsról röpiratot írt, amelyben a magyarokat felelőtlenséggel vádolta a vereségért, a király haláláért.¹² Brodarics latin nyelvű, szemtanúi beszámolója, melynek hitelessége meglátásom szerint, korántsem oly támadhatatlan, a kor szellemiségének megfelelően eszka-

tológiai keretben beszéli el az eseményeket,¹³ miközben műve egyértelműen a humanista történetírás poétikai regiszterét, toposztárát követi és alkalmazza. Ezzel magyarázható az előadásmód rövidségének (*brevitas historica*)¹⁴ hangoztatása, vagy a kötelező földrajzi leírás (*Hungariae descriptio*),¹⁵ melyben a *fertilitas Pannoniae* toposz is megjelenítődik, vagy a baljós előjelek funkciója a narrációban.

Lajos király megítélése a jelen történetírói dikurzusában nem túlságosan pozitív: „*Miféle ember is volt ez a II. Lajos, a mohácsi dráma főszereplője? Koraszülött, de gyorsan koraéretté fejlődött; nem volt se rossz, se buta ember. 1506-ban született – anyjának, Ulászló jó szellemének élete árán – s 1516-tól, tízéves korától kezdve már uralkodik. Elnököl, követeket fogad, 15 éves korában már sereget vezet, s ugyanebben a korban már feleségül is veszi régóta neki szánt menyasszonyát. Kitűnő bajvívó, mestereit is legyőzi, irodalmi műveltségét Piso Jakabnak, Erasmus barátjának köszönheti. Jól és talpraesetten beszél magyarul, csehül, lengyelül, németül, franciául és latinul. Koraérett, de mégiscsak gyerek [...] Nem csoda, ha érettsége éretlenségekkel keveredett. Ebben jó része volt egyik nevelőjének, Brandenburgi György örgrófnak, aki vívásra és léhaságokra egyaránt megtanította. Így azután szerette a sok evést-ivást, dőzsölést, játékot, vadászatot, a könnyelmű társaságot, a trágár tréfálkozást. Udvaroncai előtt semmi tekintélyt nem tartott. Bármikor benyithattak hozzá, szó nélkül aszta-*

lához ülhettek. Ő hiányos öltözetben, sőt meztelenül is megjelent körükben. Az éjszakai orgiák után délig aludt, vagy pedig órákig áztatta magát a mai Császár fürdő elődjének vizében. [...] Nem is volt soha tanácsülés, követfogadás s bármi hasonló Lajos idejében, délelőtti órákban. Nagy barátja a lányoknak, a kutyáknak, a vadászmadaraknak és kedves majmának. Kutyái ott ettek asztalánál, s élvezte, mikor egyik cimborája, az ősi Kórógyi nemzetség utolsó, vele együtt Mohácsnál pusztult sarja, a vasgyomrú Kórógyi Péter élő egerek, elférgesedett, dögölt kutyatetemek felfalásával produkálta magát az udvarban.”¹⁶

Ezzel ellentétben Brodarics kifejezetten hőst formál II. Lajosból: „Lajos kiváló ifjú volt: testalkata szerint is kiemelkedett a társai közül, valamint páratlan jóság (*naturae singulare bonitate*) és ragyogó szellem jellemezték. Annyi erény (*virtus*) díszítette, hogy ha sorsa úgy hozta volna magával, hogy érettebb életkort megérjen, ő lett volna messze a legjobb, legkiválóbb fejedelem (*praestantissimum Principem*). Igen szelíd kedélyű volt, egyáltalában nem vad (*ac minime feroci*), minden jó és tisztességes dologra (*ad omne rectum et honestum*) könnyen hajtható, sőt önmagától is hajlamos. Ezenkívül fegyverforgatásban, lovaglásban, vadászásban s más ilyenféle multságokban, katonadologban buzgón serénykedett (*militaria opera exercendi studiosus*), igazmondó (*verax*) volt és állhatatos (*constans*), és abban, amit rábízál, kitartó (*si quod ei credidisses, tenacissimus*).”¹⁷ (Kar-

dos Tibor ford.) Brodaries „elfogulatlanságát” elképzelhetően befolyásolta a nagy tét is, az európai közvélemény elé terjeszteni a mohácsi csata „hiteles” történetét, ahol a reprezentáció és a nemzeti presztízs jelentősen érvényesült. Másrészt az eszkatologiai ihletettséggű narratíva, kénytelen volt II. Lajos személyében olyan figurát megformálni, aki illeszkedik nemcsak az elbeszélés egészébe, hanem a befogadói horizontok olyan előzetes elvárásainak is megfelel, mint például kereszténység heroikus harca a pogányok ellen, illetve e heroikus összecsapás szükségszerűen tragikus hőségének megjelenítése. Az események eszkatologikus elbeszélésének egyik kedvenc retorikai eljárása az előreutalás, tehát némely látszólag jelentéktelen esemény túlzó felnagyítása (*amplificatio, dilatatio*) előjelként való szerepeltetése, amely a végkifejlet, esetünkben tragikus, kimenetelét előlegezi meg. A csatározás előestéjén a fokozás (*gradatio*) retorikai elvének gondos alkalmazását az is szemlélteti, amint ezek az előrejelzések is egyre komorabbá válnak. Perényi Ferenc, váradai püspök: „...*mintha előre tudta volna, ami azután bekövetkezett, mindazok megdöbbenésére, akik ott voltak, azt mondta a királynak: azt a napot, amikor majd megvívják a csatát Tomori Pál barát vezetésével, a Krisztus válásáért megölt (pro Christi religione occisorum) húszezer magyar mártír (Hungarorum martyrurum) emlékének kell szentelni! És hogy majd az ő úgynevezett kanonizációjuk ügyében a kancellárt kell az örök városba küldeni, ha*

*ugyan életbe marad, mivel a pápa és a szent-
atyák jól ismerik őt a római követjárásai korá-
ból. Bárcsak ne az igazat jövendölte volna eb-
ben a dologban!*"¹⁸

II. Lajos személyes tragédiája is azonos reto-
rikai technikával kerül bemutatásra. A csata
közvetlen kirobbanása előtti pillanatokban,
amikor a király is teljes fegyverzetben, egyelő-
re fedetlen fővel, mintegy meggyőzve katonáit
jelenlétéről, seregei között áll, kéri a sisakját.
Brodarics szerint: „...*abban a pillanatban halá-
los sápadtság ömlött el az arcán (quo tempore
magnus in ejus ore pallor apparuit), mintha
előre érezte volna jöendő végétét (quasi
futuri mali praescius).*”¹⁹

Brodarics műve, amely évszázadokon ke-
resztül elsőrangú forrásként szerepel történet-
íróink/történészeink számára Mohács egyfajta
kanonizációját indítja el. Meggyőződésem,
hogy a kancellár királyának és nemzetének, ha-
zájának egyaránt egy utolsó szolgálatot is pró-
bált tenni Mohács megörökítése által. Műve,
megítélésem szerint nem a megtörtént esemény
fotografikus hűséggel visszaadott képe, hanem
a Mohácsról való gondolkodás, személyes, vagy
magyar/hazai (a felelőtlenséggel vádoltak)
megítélésének kifejeződése, egy olyan érthető
módon elfogult olvasat, amely a középkori ma-
gyar birodalom, de főként a kereszténység vé-
dőbástyájának vitéz népéhez, hősi múltjához
méltó tragédiát rajzol meg. A visszaemlékezés
által artikulálódó identitás-teremtés korábbi ha-
gyományozódott narratívákra is apelláló mító-

sza jelenítődik meg a legvitézebb népről, aki királyával együtt hal meg a haza, de főként az egész keresztény Európa érdekében. Kicseng ez már a palatinus és II. Lajosnak a csatatéren elhangzó beszédéből. Brodarics állítása szerint: „*Azt mondotta, hogy készen áll mindent, még a halált is elszenvadni a hazáért, Krisztus szent hitéért, feleségeikért, gyermekeikért. Viselkedjenek hát ők is bátran, férfi módra, ne feledjék, hogy magyarok (Hungaros se esse meminissent), és azokat kövessék, akik maguk is gyakran szereztek már diadalmi zászlót ugyanettől az ősi ellenségtől, csakúgy mint hajdan az őseik, azok a híres ősök, a keresztény közösség ama bátor bajnokai (illi heroes, & fortissimi Christianae Reip. propugnatores) tették. [...] Isten a magasból maga is az ő szent hitéért harcolók mellett lesz, az ő kezükbe van letéve nemcsak hazájuknak (non patriae solum), melyet az ellenség elfoglalni jött, hanem az egész keresztény közösségnek az üdve (totium Christianae Reipubl. salutem).*”²⁰

A második humanista nemzedék tagjaként tartják számon Istvánffy Miklóst, aki Pázmány, Baranyai Decsi, Szuhay hatására és biztatására is hallgatva készíti el művét, amely Magyarország történetét dolgozza fel 1490-től 1606-ig.²¹ Munkája lényegében hadtörténet, ritkán szól diplomáciai eseményekről. Az országot nem írja le, mint azt a korábbi humanisták Bonfini, Oláh és mások tették. Szerinte Magyarország legnagyobb tragédiája a török. Mióta az ország keresztény lett, mindig védte az európai kultú-

rát. Magyarország, mint a kereszténység védőbástyája (*propugnaculum Christianitatis*) erős érzelmi intenzitással jelenítődik meg művében. Forrásai nagyjából ismertek: Bonfini, Brutus, Cuspinianus, Tubero, Zermegh, Jovius és Brodarics.²² Így nem meglepő, hogy latin nyelvű művében Mohács megjelenítése gyakran szóról szóra megegyezik a kancellár visszaemlékezésével. A hadba vonuló király lovának különös és hirtelen halála itt is előkészítője a gyászos kimenetelű eseményeknek. Továbbá a király védelmének ürügyén a hadbavonulástól visszakozó nemesek megróvása II Lajos által szintén szószerinti egyezést mutat. Újdonságnak számít a csatatér bemutatása, ahol ugyanannak az eszkatologikus retorikának eredményeként a narrátor megemlíti a Karacsicza patakot, amelyben köztudott a király halálát leli. A csatát megelőző tanácskozás bemutatásakor újra szembesülünk Perényi Péter hátborzongató jóslatával, majd a csata napján szintén elhangzik a már citált, buzdító *oratio*. A sisakátvétel jelene, az elsápadó, hullára emlékeztető királyi arc ezúttal nem II. Lajos sorsára, hanem a csata kimenetelére (is) alludál, hiszen Brodaricstól eltérően Istvánffy megjegyzi: „...majd sisakját parancsolja, mi midőn fejébe tétetett, elsápadt, mi is a jelenlévők által rossz jelnek magyaráztott (*pro inauspicato futuri mali omne notaretur*).”²³ (Vilovich György ford.)

II. Lajos szerencsétlen halála kapcsán kimondott együttérzése újra Brodarics hatását mutatja: „...a jóindulatú s jeles fejedelem, ki

minden testi s lelki tulajdonságokkal ékeskedett, s ily méltatlan kimúlásra érdemes nem volt.”²⁴

Végső konklúziója nemcsak arra lehet bizonyíték, hogy Mohács leírásában nagy mértékben alapozott elődje munkájára, hanem arra is, hogy hasonló szellemben szemlélték a történelmet. Hiszen az arisztokrácia, melyhez mindketten tartoztak, mint a *gens Hungarorum* megtestesítője, Mohács emlékében/emlékezetében a történések megörökítése és hagyományozása által – ne feledjük Mohács a magyar arisztokrácia drasztikus megtizedelését jelentette többek közt – identitását is igyekezett konstruálni sőt legitimizálni külföld, az idegenek, de önmaga számára is. Istvánffy fináléja világosan jelzi a nemesi, mint nemzeti múlt nagyelbeszélésének politikai/ideológiai megalapozottságát, illetve tétjét: *„Ez az emlékezetes s gyászos (memorabilis simul et miserabilis) mohácsi veszedelem, mely nemzetünk régi dicsőségét (antiquum gentis nostris decus), a nemesség virágát (floreque nobilitatis), a katonaságot, s minden erőnket egy gyászos csatában (funestissima dimicatione) elveszté, s elkezdjük gyalázatunkkal a barbárok kiállhatatlan igáját (barbarorum intolerabile iugum), s a külső nemzetek szolgáltságát viselni, úgyhogy a vakmerő s esztelen harc szerzőit, kik a legjobb s legkegyesebb királyt leölésre az ellenség elé vitték, s a hazát ennyi nyomor s viszontagságba taszíták, méltan s jogosan minden átkokkal terhelhetjük.*”²⁵

A Mohács-kép egyenes vonalon történő továbbvitele, gondos hagyományozása Brodaricstól Istvánffyig nem tűnik véletlen egybesésnek. Kirajzolódik az a kizárólag latin nyelven és a humanista történetírás legjobb hazai és európai módszertani, poétikai-retorikai tanulságaira alapozó regisztere, amely a Thúróczyval kezdődő szemléletbeli váltástól, majd a Bonfini, Ransanus képviselte igazi humanizmuson át, színre lépteti első (Brodarics, Oláh, Verancsiscs, Szerémi) és második (Istvánffy, Zsámboki, Forgách) nemzedékének továbbra is latinul értekező de magyar képviselőit. Ha arra gondolunk, hogy a magyar humanista történetírás nem minden tagja írta meg a magyar XVI. század, vagy különösképpen Mohács történetét, talán nem túlzás a Brodarics–Istvánffy vonalon a már említett Mohács-kép egyfajta kanonizációjáról beszélni. Jól megmutatkozik ez majd a XVII. század erdélyi történetírásában, ahol a történetírói diskurzus narratívái, mihelyt Moháccsal indítanak minduntalan, akár bevallva, akár elhallgatva a Brodarics majd Istvánffy által a „köztudatba” hozott Mohács-történetre utalnak, vagy hivatkoznak. Bár a század közepétől magyar nyelven is elindul a történetírás (Benczédi Székely, Zay, Heltai), ez a regiszter egyelőre jelentéktelen vagy éppenséggel anakronisztikus mind nyelviségében, mind történelmekonceptióját illetően. Következésképp a latin nyelv fogalomhasználatának fölényét, illetve a humanista történetírás módszertani, elméleti, poétikai apparátusát (ki)használó a latin

nyelvű humanista hivatásos magyar történét-írók kétségtelenül a magyarországi történetírás domináns regiszterét alapozzák meg és működtetik²⁶, melyhez képest a magyar nyelven íródó művek, a történeti tudat alakításában (pl. a Mohács élmény artikulálása), egyelőre jelentéktelennek mondható. Ami azonban nem zárja ki azt, hogy ezek, a történeti tudat valamely, az uralkodó diskurzus által ki nem sajátított szintjén működtetik, sőt érvényesítik tudatformáló hatásukat a kétségtelenül kedvezőbb nyelvi hozzáférhetőség révén. Számomra nem elképzelhetetlen, hogy az Európát járó, esetleg a diplomáciában is tevékenykedő, de mindenképpen nemzetközi hírnevű arisztokrácia vagy elit értelmiség hivatalos (lásd. Brodarics, Istvánffy) történelem, éppenséggel Mohács-olvasatával párhuzamosan, létezik ugyanakkor a Magyarországnak, mondjuk mezővárosi és csak magyarul olvasó fogyasztók körében élő/hagyományozódó de mindenképpen érdemben különböző koncepciója, emléke ugyanazt az eseményt illetően.

A külföldi megítélés, amennyiben a Habsburg-birodalomra korlátozzuk, a térbeli és időbeli közelségnek köszönhetően jól informálnak tűnik. Ez nyilván nem terjeszthető ki az egész korabeli Európára, ám Imre Mihály kutatásai a *Quaerela Hungariae* toposz ürügyén meggyőzően szemléltetik a német szellemiség – bizonyos mértékig – érthető receptivitását Magyarország sorsa iránt.²⁷ Azonban az kijelenthető, hogy a történeti megismerés fragmentáltsága és

a történeti tudat heterogén mivolta nyelvi-kulturális, sőt etnikai osztottsága a korabeli Európára szintén úgy jellemző, mint Magyarországra vagy legalábbis ami maradt a középkori Magyarországból.

III. Mars, Bellona, Pallas meg a mohácsi mártírok avagy Lajos király mennybe megy

A XVI. században a latin nyelvű történetírás által rögzített Mohács-kép, feltételezésem szerint, a XVII. század során kulturális emlékként az emlékező közösségek eltérő befogadásaiban némiképp szétkomponálódik. Mivel az egységes nemzettudat, nemzetfogalom vagy a homogén történeti tudat továbbra is kialakulóban van, sőt a latin nyelvű történetírói diskurzus egyeduralma is véget ér, számomra ezáltal érthető a Mohács-élmény „inflálódása.” Nagymértékben hozzájárult ehhez a folyamathoz az ország három részre szakadása, később a kuruc-labanc tömörülés, a magyarság területi, szellemi-konfeszionális, politikai megosztottsága. Miközben Európában a történetírás, a centralizáció, a nemzeti állam, a nemzeti eszme hívévé és propagátorává vált, nálunk a nemzeti eszme hirdetése nem jelentette az elkötelezettséget a másik két eszme iránt, ellenkezőleg, sokszor szembeállította azokat. Ugyanakkor az egységesülő nemzeti eszme mellett, azzal egyidejűleg a territoriális eszme, a partikuláris érdekek jutott kifejeződésre. Továbbá a magyar

nemzet fogalmának, koncepciójának létrejöttével párhuzamosan megjelenik az erdélyiség eszméje, némelyek szerint (pl. Szakály Ferenc) ez már transzszilvanizmus, ami oppozíciós viszonyt működtet az előbbivel.²⁸

Esterházy Pál *Mars Hungaricus* c. latin műve²⁹ még erőteljesen a XVI. századi előzmények fényében rajzolja meg Mohácsot, sőt a Brodarics–Istvánffy alapértelmezés szinte változatlanul kerül bemutatásra. Esterházy is a kor eszkatologikus ábrázolásmódjára hajló szellemisségben írja művét, amelyben a klasszikusnak számító bűn-bűnhődés motívumát többek közt a rendkívüli és természetellenes jelek apokaliptikus horderejű szerepeltetése fokoz (a kettős üstökös csillag említése és ilyen szellemisségű interpretációja). Az egykor virágzó birodalom, a csatákban győzhetetlen oroszlánhoz hasonlítható Magyarország a szerencse forgandósága folytán kell meghajolnia végzete előtt. II. Lajos alakja, hősi halála a már ismertetett tragikus fenséggel ábrázolódik. „... a jó azonban igen szerencsétlen Lajos király (*bonus at infelicissimus rex Ludovicus*) a mohácsi síkon végzetes ütközetbe bocsátkozva az ellenséggel (*fatali cum hoste proelio confligens*), az egész nemeséget és huszonhatezer katonáját elveszítve, amikor Pécs fele menekült volna, a végzettől elragadva (*rapiente cum fato*), a mocsaras és iszapos Carasso patakban lovának vergődése közben elmerülve lelte halálát, saját magának és az utókornak örökös siralmára (*sibi posterisque aeternas impressit lacrimas*).”³⁰ A Brodarics-

Istvánffy kanonizációs irány követését félreérthetetlenül jelzi az, hogy Mohács végső értékelését megítélését arra az Istvánffy-citátumra hagyatkozva végzi, amely a mohácsi vést egyszerre ítéli emlékezetes s gyászos (*memorabilis simul et miserabilis*) ütközetnek.

Pethő Gergely³¹ révén a magyar nyelvű történetírói diskurzus is érvényesülni látszik, ám ez nem képez/képezhet érdembeli módosulást a mohácsi vész vagy Lajos király Brodarics és Istvánffy által teremtett megítélésében. Pethő Gergely kompilációja, miként a címe is jelzi, nagy valószínűséggel kevés saját gondolatot tartalmaz. A mohácsi események elbeszélését felismerhetően Bencédi Székely István *Világkrónikája* alapján végzi,³² aki valószínűleg Istvánffyra megy vissza. „*Szulimán császár másodszor ki jüve Magyar Országgra[...]*Ja Drávát ott által hidáltatá és által jüve rayta háromszáz-ezer Töröckkel, Lajos királyra, ki a Mohácsnak mezején, huszonnégyszáz ezer emberrel vala Táborban. És megütközék Lajos Királlyal, és megveré ütet minden hadával...”³³ Lajos király sorsán való szánakozása igencsak emlékeztet Brodarics és Istvánffy sopánkodásaira: „...Azután Láyos királynak a testét föl találták egy Sáros Patakban, kitt Csele pataknak hinak, és azt el temeték Székes-Fejér-Várban. Ez ha élhetett volna, igen jeles Fejedelem lett volna, de igen iffjú korában vesze el, idejének huszonharmadik esztendeyében.”³⁴ Végül pedig a záró konklúzió nota benéje mintha az Istvánffy-féle

Mohács-értékelés jelszavát *memorabilis simul et miserabilis* parafrázálná: „*N. B. Ezen a mi szerelmes hazánknak és Nemzetségünknek siralmas nagy és szörnyű veszedelmén, nóha nemcsak a Magyar nemzetnek maradékya, de az egész köröszttségis méltán kesereghetett volna.*”³⁵

Érdekes módon a Brodarics és Istvánffy által teremtett Mohács imágó beteljesülését nem ki-mondottan egy történetírói mű, hanem a Zrínyi imitátoraként számon tartott Listi László 1653-ban, Bécsben megjelent verses epikai alkotása: *Magyar Márs avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete.*³⁶ A mű valóban a *Zrínyiász* mintájára, impozáns mitológiai díszletezéssel, monumentális, de egyszersmind nehézkés barokk nyelvezettel, amúgy Balassi-strófában beszéli el Mohács történetét. Írása azonban példaértékűen illusztrálja az emlékezési folyamatok, a közösségi és az asszmanni értelemben vett kulturális emlékezés szanktifikáló eljárásait. Listi mintegy túlteljesítve Brodaricsék lelkesedését, a mai Mohács-megítélés egyes narratíváira emlékeztető állásfoglalással indítja művét az olvasókhöz intézett előszóban: „*Második Lajos király több régi eleinkkel Mohács mezején történt elestekről írok [...] ezt találtam méltóbbnak lenni, mivel legnagyobb siralmas emlékezetre való elveszése ott történék édes hazánknak, ahol magyarságnak sengéje annyira eltöröltetett, hogy még most is lábra nem állhatunk utánna.*”³⁷ A *Zrínyiász*ra is emlékeztető történelemkoncepció vélhetően

Istvánffy-olvasatára vezethető vissza, ugyanis Mohács megjelenítése ugyanabban az eszkatologikus indíttatású, bűn-bűnhődés magyarázatra alapozó történelemteológia: „*Eképpen az Isten, országunkban itten, / Eleinket próbálá / Midőn reménten, csuda mely hertelen, / Veté pogány kard alá, / Mert fogyatkozással, törvény-elhagyással / Nemzetünket találá.*

Ostorát hát méltán, kezébül kinyujtván , / Édes hazánkat veré, / Mivel sok véteken, s gyakor esetekben / Mi atyáinkat éré / E török igája, s kemény terhes súlyát / Maradékok elnyeré.”³⁸

II. Lajos alakjának megrajzolásában, újra felfedezhető az igencsak termékeny hatású Brodarics–Istvánffy előzmény. Mindkettejükénél az olvasható, hogy a magas testalkata révén kortársai közül kimagasló Lajos, minden testi és szellemi kvalitással rendelkező, és ha nincs a szerencsétlen mohácsi csata, nagy valószínűséggel a legjobb, legkiválóbb fejedelem (*praestantissimum Principem*) vált volna belőle. Listi sem adja alább, sőt miután Balassi-strófákba szedi a Lajosra alkalmazható testi-lelki adottságok teljes katalógusát, elődeit túlszárnyalva még be is tetézi mindezt az eposzi magasság amplifikáló/glorifikáló szólamaival: „*A Ganymédesnek, Ida hegybélinek / Nem volt szebb ábrázatja, / Benne Periclésnek s Minerva Istenek / Bő eloquentiaja: / Kedves mint Jonathas, erős mint Atlas / Egek megmozdítója. Laomedon fiában, és ékes Titonban / nem volt nagyobb méltósága, / S benne az hatal-*

*masság / Ráró tekinteti, s deli szemléleti,/ S vélenőtt uraság.*³⁹

Az ilyen típusú hiperbolikus elrugaszkodások ellenére is az elődök útvonalát fegyelmezetten követi illetve verseli meg. A „*Tejjel mézzel folyó s minden bőséggel jó*” Hungaria képe, illetve az általa implikált *fertilitas Pannoniae* toposz a Brodaricsnál olvasható *Hungariae descriptio* méltó megfelelője.⁴⁰ A narráció a legapróbb részletekig épít az elődök munkájára, sőt a megjelenítés előreutaló retorikáját is átveszi. A már sokat idézett első negatív előjel, a Budától nem messze kimúló ló, mintegy víziószerű előrevetítését biztosítja az eseményeknek.⁴¹ Az olcsó kifogásokkal előhozakodó, a hadba vonulást elodázni igyekvő nemesek megróvása II. Lajos által szintén szerepel Listi narrációjában, ám a szokásos eposzi *dilatatio/amplificatio*n túlmenően Lajos alakja tragikus fenségbe lényegül át. Ugyanis Listi már úgy látja Lajos királyt, mint aki egyedül a forrongó tanácskozók közül biztosra tudja, hogy halála elkerülhetetlen, ám ezt a Krisztusi belenyugvással, hősiecs bátorsággal, sőt önfeláldozással vállalja: „*Nagy méltó haragra, király is ily kárra, / Hirtelen felbuzdula, / Miként egy pelikán, ő szívét szaggatván, / Magában megbúsula, / Látja már esetét, országának vesztét, / Ugyancsak nem ájula.*”⁴² Lajos attitűdjében Listi tulajdonképpen két szellemi hagyományt ötvöz. Résszint felismerhető a Zrínyi-féle militáris szellem, amely a Szigetvár hős védelmezőjének

végző kirohanásában, mint gesztusban összegződik. A teljesen kilátástalan, de ennek ellenére a közösség érdekében következetes és halálmegvető hősiességgel végigvitt önfeláldozó cselekedet. Másrészt, a pelikán motívum szerepeltetése, amely azt az allegorizáló kis történetet implikálja miszerint a pelikán önön szívét feltépve saját vérével eteti/neveli fiókáit, a krisztusi sors félreérthetetlen idézése. A közösség érdekében vállalt legnagyobb áldozat a krisztusi példa beemelése révén a férfias áldozatvállalás nyers hősiességét erkölcsi-vallásos konnotációkba transzponálja, ugyanis a megváltói szerep de főként áldozatvállalás, a büneiért büntett nemzet érdekében meghozott legnagyobb és egyetlen elfogadható áldozat. A történeti reprezentációnak ebben a mozzanatában két kulturálisan forgalmazott sztereotípiát és legalább két narratívát azonosíthatunk be. A Zrínyit asszociáló konnotációk voltaképpen a török – magyar csatározások kulturálisan (is) artikulált tapasztalatát összegzik az önfeláldozás példájában, amely szerencsésen illeszkedik a jellegzetesen keresztény és korabeli, talán neosztoikus erkölcsi rendkívüliség/vállalás gesztusában. Ebből a perspektívából vélem beazonosíthatónak az európai kereszténység történetét exponáló nagyelbeszélést (*master narrative*), amely lehetővé teszi, egy másik regionális narratíva aktivizálódását, amely a magyar keresztények a pogány török elleni harcait narrativizálja, fikcionalizálja tehát jeleníti meg egyértelműen eszkatologikus orientáltsággal.

A narráció további alakulása ugyancsak az előzmények pontos követését jelzi, még akkor is ha a Brodarics vagy Istvánffynál említett történetek egyfajta eposzi nagyításban olvashatóak. Következésképp Perényi Ferenc váradi püspök jóslata is elhangzik, azonban a tragikus ábrázolásmód hangsúlyosabb jellege vitathatatlan. Listi részéről ráadás az, miszerint: Perényi *„E megmondott ifjú, mint éneklő hattyu / ki halála előtt, / Élet rövidségét, s éneкли végét, / Harmadnap azelőtt, / Ez is nevezetes, s történeésből vates / Veszélyekről jövendölt.”*⁴³

Az eszkatologikus világszemléletben oly előszeretettel alkalmazott természeti csapások, mint a végső idők jele,⁴⁴Listi esetében is erőteljes apokaliptikus felhangokkal társulnak. A csata előtti égzengés, villámlás, nemcsak az ütközet elvesztésének jóslata, hanem a világvégre is alludáló rendkívüli történetek megelőlegezése. Lajos halálát és a csata végkimenetelét előre jelző incidens volt a sisakátvételnkor halálos sápadttá váló király látványa, ami Listi olvasatában így hangzik: *„...Sisakot fejében, tollat süvegében / Tevének az királynak. / A kinek testéből, s az egész erekből, / Vér szívére fordula, / Orczája színében, s mind a személyében / Azonnal elsárgula. / Jövendő gonosznak, s szerencsétlen sorsnak, / Ki jelensége vala.”*⁴⁵

A fatális csatavesztés, egyáltalában Mohács jelentősége a több mint 120 éves távlatból, Listi olvasatában erőteljesen érzelmi megalapozottságú. Az eposzi eljárások retorikai túlzásai ellenére is látható az erőfeszítése, annak érdeké-

ben, hogy a számára kimondhatatlant kimondhatóvá, érzékelhetővé tegye. Nem elégszik meg Istvánffy átokmondástól sem visszakoizó drámai summázásával, a kor főként protestáns alkalmazású toposzára a zsidó-magyar sorspárhuzamra apellál: „*Oh te Jeruzsálem! Nem vagy különb, vélem / Ott sem lett nagyobb romlás! / Vespasianustól, s kegyetlen hadától, / Nem esett több vérontás! / mert te rajtad történt, itiletim szerint / Esett nagyobb prédálás! [...]* Tagokkal volt bőves, zsiros lehet s füves, / Mohácsnak mezeje, / A sok nemességnek, s urak zsengejének, / Vadak temetőhelye! / Égi állatoknak, s testekkel sasoknak, / Megrakodott szekrénye!”⁴⁶A *culminatió*t azonban nem ez a bibliás párhuzam, hanem Lajos király és a mohácsi elesett hősök további sorsa képezi. Listi élve nemcsak a Zrínyi párhuzam, hanem amúgy az eposz műfaj nyújtotta lehetőségekkel, grandiózus barokk finálét illeszt Mohács történetéhez. II. Lajos apoteozisának lehetünk tanúi, amikor Listi messze túlszárnyalva Istvánffy vagy Brodarics együttérző mondatait, mártírrá lépteti elő az elesett uralkodót. A jellegzetesen katolikus eszkatológia valóban a XVII. században, például Nyéki Vörös Mátyás révén is hirdette, hogy a nemzetért meghaló vitézek a mártíromság koronáját nyerik el. Lajos földi élete utáni sorsa is ezt a tételt látszik visszaigazolni: „(az angyalok) *A földről felvevék, s szárnyakkal emelik, / A Lajos király lelkét, / Martyromság által, s a testi halál által, / Isten elmosta vétkét, / Neki helyhezette, s előkészí-*

tette, / Fényes királyi székét.”⁴⁷ Ezzel összhangban pedig a mártír királyukkal hősi halált halt vitézek sorsa is hasonló: „Lajos vitézivel, s egész seregivel, / mennyben koronáztaték, / Dücsőség s hatalom s teljes birodalom, / hol kezekhez adaték.”⁴⁸

IV. Excursus – in memoriam Martinus Zeiler

Martinus Zeiler (1589-1661) főleg mint geográfus vált ismerté. Protestáns volt, de áttért a katolikus hitre, egy ideig a Tattenbach grófok szolgálatában állt, majd Ulmban telepedett meg. Zeiler *Neue Beschreibung der Königreichs in Ungarn (A magyar királyság leírása)* c. művét 1646-ban adják ki először, majd 1664-ben már Johann Beza kiegészítésével jelenik meg Lipcsében.⁴⁹ A könyv népszerűségét és olvasottságát mutatja az is, hogy van egy 1690-es kiadása is, amikor *Hungaria* címmel Andreas Stübel kiegészítésével, Frankfurtban és Lipcsében jelenik meg. Műfaját tekintve, a könyv *útleírás*, ami érthető hiszen a 17. századi Európában óriási népszerűségnek, olvasottságnak örvendenek az egyes országokat bemutató kiadványok, térképek, atlaszok. Zeiler könyvének strukturálása igen egyszerű módszert követ: a fontosabb városok, városok kerülnek bemutatásra, melyeket nemcsak a mellékelt rézkarcok tesznek vonzóvá, hanem a helyszínhez kötődő történelmi események szellemes elbeszélése is. Zeiler bár életében nem volt Magyarországon vagy Erdélyben,

csupán olvasmányokra, forrásokra hagyatkozva olyan kompilációt készít, ami nemcsak könyvsiker, de remek üzletnek is bizonyul. Igazolja ezt a többszöri kiadás, illetve a könyv állandó felfrissítése a legutóbbi kiadástól eltelt események bedolgozásával.

A tévedésekkel és képtelenségekkel teli könyv, rendkívül érdekesítő összefoglalását adja a magyar történelemnek. Egyelőre nem Zeiler, hanem a lipcsei kiadást gondozó Johann Beza remekel, állítván II. Lajosról: *„Az említett Lajos király túl korán, hám nélkül jött a világra, és ezt az orvosok pótolták. Az anyja azonban szemérmességéből és az asszonyok mulasztásából meghalt.[...]A királynak 14 éves korában sarjadt a bajusza, 15 éves korában tartotta nárszát és 18 éves korában már ősz volt a haja. Még nem érte el a 20. évét 1526 augusztus 29-én, amikor megívta a szerencsétlen csatát Szulejmánnal Mohácsnál, és menekülés közben nyomorúságosan életét vesztette.”*⁵⁰ Bár Istvánffy is forrásai közt említi, meglepő felfedezni, hogy ellentétben a XVI. század Mohácsot vagy Magyarország sorsát méltató többé-kevésbé egységes hazai-külföldi vélekedésekkel, ez a mű hangneme, sőt tartalmi következetlenségei révén már egy új viszonyulás lehetőségét sejteti.

Mindezt kiegészítve azokkal a gyakori tévedésekkel, amelyek az időpontok megjelölését illeti, talán nem alaptalan mélyebb összefüggéseket keresve elutasítani azt az egyoldalú vélekedést, miszerint Zeiler műve (ideértve az újabb

kiadások szerkesztőit, akik meglepő pontossággal illeszkednek az eredeti szerzőjének szellemiségéhez, diskurzusához) a Habsburg szemléletet sugallja⁵¹, tehát tévedései, pongyolaságai egyfajta a korban valóban létező magyarellenességre vezethető vissza. Ha Istvánffy diskurzusához viszonyítjuk, szembeötlő, hogy a német szerző narrációja, bár az eszkatologikus keretet meghagyja, nem a fennkölt rezignáltságot követi, hanem a szokatlan/deviáns sőt néha komikus-ironikus, mindenképpen olvasmányos narrációt részesíti előnyben. Tipikus példáját kapjuk annak, amit White relativizmusa ürügyén szoktak emlegetni, miszerint ugyanannak a történelmi eseménynek (Mohács), több lehetséges történetírói, egyenként „hitelességet” követelő elbeszélése lehetséges. A nyelvi-poétikai apparátus, illetve a kulturális, mentalitásbeli különbségek determináló befolyása, de főként a történelmi megismerés partikularitása, olvasat jellege teszi lehetővé ugyanakkor az eseménynek a több, lehetséges olvasatát. White-tal szólva Istvánffy narrációja tragikus, míg a Zeiler/Beza-i narráció ironikus.⁵² Istvánffy esetében, diskurzusa a humanista, latin nyelvű történetírói tradíció módszertani és poétikai lehetőségeire épít, míg Zeiler az *ars peregrinandi*⁵³ gyakran preskriptív retorikájára hagyatkozik. Istvánffy diskurzusa a szokatlant, a természetellenest elsősorban az események tragikus elbeszélésének *eszkatologikus* vagy éppenséggel *apokaliptikus* kiegészítéseként, amplifikációjaként applikálja, míg Zeiler a szokatlanban, a

deviánsat, a *raritast*, az utazó/útleíró szemszögéből érdekest, az említésre méltót véli felfedezni. Így van az, hogy a szokatlan jelek, történések Istvánffy diskurzusában a tragikus narráció késleltető vagy előreutaló retorikáját aktivizálja, míg Zeiler mindenféle magasztos, fennköltén tragikus megelőlegezése helyett, az olvasói érdeklődését próbálja fenntartani. Hiszen ugyanezt teszi a francia Pierre Lescalopier is, aki Törökországon átutazva, egy számára új, ismeretlen kultúrával való találkozás alkalmával, feljegyzzi a számára releváns (a szokatlan, deviáns,) jelenségeket, mindenféle politikai előítélet, vagy törökgyűlölet nélkül.⁵⁴ De ugyanezt a rácsodálkozást a mohamedán világ pogány, nem európai, egzotikus világára viszontláthatjuk abban a meghökkentő jelenetben, ahol a Szent Zsófia templom a császár számára állatkertként is funkcionál: „(az állatokat) ...*Szent Zsófia templomának elkerített részében tartják. Láttunk egy ötlábú tehenet és egy rendkívül nagy majmot, két hamuszürke vadszamarat, egy csődört és egy kancát.*”⁵⁵ A fiatal francia ügyvéd attitűdjében némiképp peregrinusaink Európa-élményére ismerhetünk, akiket soha nem nyugöztek le az ismeretlen tájak, gyakran a képzőművészeti remekművek mellett is érdektelenül elmentek, ellenben a fantasztikus terjedelmű és sokaságú feliratok, *theatrum anatomicum*okban, vásárokból megbámult olcsó látványosságok, monstrumok, raritások érdekelték őket. Európa számunkra egyetlen ropant régiséggyűjtemény volt.⁵⁶ Ugyanez ma-

gyarazza a természetfeletti jelenségek alkalmazását is. A fiktívként definiálható elemek beépülése, sőt feloldódása a narráció poétikailag létrehozott valóságában természetesnek hat. A referencialitás hiánya nem teszi lehetővé a fikció és valóság diskurzusokon kívüli működtetését, a valós és fiktív mindig alárendelődik az aktuális narráció diskurzusának. Következésképp a fiktív elemek Istvánffynál,(pl. a hadba vonuló király lovának hirtelen halála, vagy más szokatlan jelek) nyilván az eszkatologikus irányultságú diskurzus valóságosságához illeszkednek, míg Zeiler esetében a deviáns, a szokatlan bemutatásához szükséges valószerű egzotikus elemeit képezik. (pl. a hám nélkül születő, tizenennyolc évesen ősz király deviáns figurája.) A német polgárok biztonságos világától oly távoli véráztatta Hungária szinte oly egzotikus különös világgént jelenik meg, mint a francia utazó számára a misztériummal telített Kelet. Zeiler pedig az impresszió, illetve a kereslet érdekében gondoskodik is e hatás megteremtéséről legjobb tudása szerint.

Igen egyszerű volna Zeilert elfogultnak, kizárólagosan magyarellenesnek és Habsburg-pártinak titulálni. Meglátásom szerint érdembeli különbségeket mutató olvasata, többek közt annak lehet tanújele, hogy miként szemlélte egy bizonyos, korántsem jelentéktelen réteg a magyar történelmet, a magyar kultúrát a XVII. századi Európában. Elfogultsága, ironikus narrációja annyiban vitatható vagy tartható, amennyiben például a hozzánk közelebb álló Brodarics-

Istvánffy féle tragikus narrációt tarthatónak, vitathatónak nyilvánítjuk. Teljesen a nézőpont, a befogadói vagy a narrátori ideológiai elfogultság relativizáló oszcillálásának van kiszolgáltatva. Mihelyt nem létezik egyetlen, üdvöztető igaz olvasat, mennyiben utasíthatjuk el Zeilert, mennyiben vonhatjuk kétségbe narrációja, olvasata érvényességét? Mihelyt tetszik-nem tetszik, de Zeiler az európai recepció, sőt az európai történelmi tudat egy lehetséges szintjét, diskurzusát képviseli, mennyiben határolódhatunk el teljesen tőle, mihelyt Mohács megítélésében – szakmai szempontból – nem hagyatkozhatunk csak a hazai „elfogult forrásokra,” hanem szükségünk van a külföldi más módon „elfogult ” források kontroll olvasatára is a múlt valóságának hozzáférhetetlensége folytán. Annál is inkább, mivel célunk nem lehet annak felkutatása, hogy mi is történt Mohácsnál, hanem a Mohácsról való gondolkodás sajátosságainak vizsgálata csupán. Az európai figyelem sajátosan, már Zeilernél is megmutatózó jellegzetessége az, amint a rendkívüli esemény, hely, személy eszkatologikus-tragikus megformálása, elbeszélése átlényegül az *egzotikum*, a nyugat-európai elvárások számára deviáns, tehát érdekes kifejezőjévé. Továbbá félreérthetetlenül jelzi e *valóság* (pl. a XVI-XVII. századi Magyarország) kulturálisan konstruált és transzformációk révén értelmezhető konstituáltságát.

A történelmi események jelentőssé nyilvánítása, megkonstruálása, befogadása ha csak a

történelmi tudat működése szempontjából nézük is, roppant komplex folyamat, szimultán több diskurzus, aldiskurzus és narratívák aktivizálását, illetve különböző tudatszintek bevonását, vagy éppenséggel kisajátítását implikálja. Köpeczi Béla aki a Thököly felkelésnek az európai közvéleményben történő megítélését dolgozta fel, hasonló konklúziókra jutott. Az újságok, történeti-földrajzi munkák, levelek, mindenféle magyar vonatkozású több nyelven olvasható kiadványok átnézése számra is azt jelzi, hogy a kép ami az európai közvéleményben kialakult, Magyarországon ellenzésre talált már akkor. Fel tűnik számára is az európaiak érdeklődése az egzotikus és rendkívüli emberek, események iránt. Így válik, a Munkács várát férfiasan védő Zrínyi Ilona, Thököly felesége Európa-szerte csodált és ismert alakká. Köpeczi szerint: „A gálánsságnak ebben a századában még a hollandiai francia sajtó sem tudta kivonni magát e hősnő csodálata alól.”⁵⁷

*V. Mohács mint az erdélyi emlékiratok lábjegyzete,
avagy Lajos király hűtlen
erdélyi utódai*

Az erdélyiség, sőt transzszilvanizmus meg az alakuló magyar nemzetfogalom/konceptió közti diszkrepanciát beszédesen illusztrálja Cserei Mihály *Erdélyi krónikájának* bevezető verse: „*Bárcsak ezután tanulj Erdély, édes Hazám, / S a magad fiaiddal élj csendesen egy*

portán, / magyarországiakkal ne cimborálj oly puhán, / Hogy mint most, ne törődjél magad szörnyű kárán.”⁵⁸ Ebben a szellemi kontextusban talán nem is hat meglepetésnek, hogy a XVII. századi magyar nyelvű erdélyi történétírók, emlékirók tollán a Brodarics-Istvánffy kánon hatása korántsem meghatározó. Az 1541-től független, a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt virágkort érő Erdély bár nem érzéketlen a közös múlt emlékei iránt (Mohács), sokkal inkább jelene vagy közelmúltja hasonló csapásai, emlékei feldolgozásával van elfoglalva.

Leszámítva a történétíró Bethlen Farkast, aki latin nyelven írja meg Erdély történetét,⁵⁹ és bevallott forrásai tulajdonképpen azok a magyar, de latinul író történétírók, akik Mohács emléket „kanonizálják,” senki más nem állít úgy emléket Mohácsnak Erdélyben, ahogy azt Brodarics, Istvánffy, vagy az őket felhasználó XVII. századi *magyarországi* szerzők tették.

Azok közül az erdélyi írók/történétírók közül, akik egyáltalán megemlítik Mohácsot, Cserei például meglehetősen szűkszavúsággal, forrásai megjelölésekor mond ennyit: „*Az erdélyi dolgokat, mivel a mohácsi siralmas conflictusig Erdély a magyar korona alatt volt, a fenn megnevezett históriákból megérthetni.*”⁶⁰

Majd szinte anekdotává redukálja és leplezetlen konfesszionális ellenszenvvel beszél el a Lajos királlyal kapcsolatos fura, de eszkatologikus többletjelentéssel bíró négy nagyon fontos dolgot, amit Zeiler műve is parodizált: „*Lajos király ugyanis, aki felől négy nevezetes*

dolgot írnak a historicusok, tudniillik: 1) ante diem natus, mert az anyja holta után metszék fel a holttestet a doktorok s úgy vevék ki méhéből a gyermeket s nagy mesterséggel úgy nevelik, amíg szülésnek rend szerint való ideje eljőve; 2) ante diem barbatus, mert tizenöt esztendőös korában már bajusza, szakálla nagyon kijött vala; 3) ante diem uxoratus, mert még tízesztendőös nem vala, mikor megmátkásodik; 4) ante diem mortuus, mert igen ifjú korában a mohácsi szultán Szulimán török császár nagy erejítől megveretik [...] Így fizete Isten mind királynak, mind az uraknak, püspököknek, mert a szegény lutheránusokat kegyetlenül üldözik vala az egész országban [...] Ezt az igazvalláségető tüzet az igaz ítéletű Isten a pöspökök, urak vérivel oltá meg, a királynak a száját penig, kinek szájából származott vala az a kegyetlen parancsolat, a folyóvízzel tölté meg s úgy fojtá meg, s vagy akarák, vagy nem, csak beplántálá Isten az igaz reformációt az országban.”⁶¹ A kor talán legjelentősebb magyar nyelven író történetírója, Szalárdi János, akinek Siralmas krónikája impozáns alkotása a XVII. századi jellegzetesen erdélyi protestáns szellemiségnek. Mohács, vagy Lajos király említése itt is igencsak csekély jelentőségű, alig valamivel több, mint pár mondat: „Mert ifjú Lajos királynak Szulimán császárral Mohács mezején lett siralmas harca meglévén, mellyen mind maga jeles méltóságteljes király elesett, s mind a magyar nemzetnek színe-java, virágja elhullott vala.”⁶²

Ha figyelembe vesszük, hogy a korszak más emlékirói / történetírói Bethlen János, Kemény János, Kornis Gáspár még csak meg sem említi Mohácsot, Erdély történetének narrációja során nem érzik a visszatérés igényét a XVI. századi eseményekhez, nem túlzás kijelenti, hogy a történelmi tudat egy másik szintjét képviselik, következésképp a múlt nagyelbeszélése más narratíva segítségével valósul meg. Mohács történelmi jelentőségének csökkenése az erdélyiek, különösen a XVII. századiak szemében legalább kettős magyarázattal bír. Először is a magyar nemzetfogalom / koncepció ellenében létrejövő erdélyiség eszme, erőteljes önállósági igényt, integritási attitűdöt alakított ki. A XVII. századi erdélyi ember elsősorban erdélyi, majd utána magyar, székely, vagy szász. Múltja is elsősorban az erdélyi múlt, és nem a sokszor ellenszenves magyarországiak viselt dolgai. Erdély számára Mohács, bár összefügg a fejedelemség kialakulásával, hiszen 1526 teszi lehetővé 1541-et, önmagában nem bír(hat) azzal a jelentőséggel, amit például a kortárs magyarországiak tulajdonítanak neki. Másodszor pedig érdemes felfigyelni arra, hogy a területileg, politikailag és adminisztrációs szempontból elkülönített Erdély, nyelvében, kultúrájában, szellemiségében sőt némiképp sorsában továbbra is azonos Magyarországgal. Következésképp identitása és nemzettudata megszilárdítása érdekében tudatosan konstruálja meg a maga múltját a visszaemlékezés⁶³, vagy a látványosan fellendülő történetírói hagyománya, lehetőségei ál-

tal. Feltételezésem szerint, nincs szüksége Mohácsra, mint az emlékezés helyére (*locus memoriae*),⁶⁴ mert a XVII. században már saját történelmi tapasztalataira, emlékeire / emlékezéseire hagyatkozva, artikulálhatja a jellegzetesen erdélyi múltról szóló nagyelbeszélést, amelyben a II. Rákóczi György vezette katasztrófális lengyelországi expedíció Mohács jelentőségével bír, ekként definiálódik a múltról szóló beszámolóban. (pl. Szalárdi) A lengyelországi hadjárat mint történelmi esemény, emlék ugyanaz a nemzeti múlt elbeszélésének nélkülözhetetlen közhelye (*loci communes*), – a Tündérvég végét jelentő, emberi mulasztások miatt bekövetkezett katasztrófa – mint Mohács a középkori magyar állam bukásának elbeszélésében. Sőt mi több, a tagadhatatlan szellemi-kulturális, felekezeti, nyelvi kötelékek következtében Erdélyben is Magyarországon is ugyanazt a múltról szóló nagyelbeszélést hozzák létre, amely az aranykornak véget vevő nemzeti tragédia történetében konkretizálódik, csupán a helyszínek, szereplők, évszámok eltérőek.

VI. *Lőcsei kitekintés – Mohács mint rémhír, avagy Lajos király a hírek szárnyára kel*

Az 1526-os évszám mellett, a Hain Gáspár által a kedves utókor számára összeállított *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyvben* a következő áll: „Ebben az esztendőben az a hír jött, hogy Lajos magyar király, miután Mohács

*mellett szerencsétlenül csatát vívott a törökök óriási seregével, minthogy egynémely főnemes is áruló módon viselkedett, megfutamított, megveretett, és 20 éves korában állítólag egy mocsárba fült.*⁶⁵ A latin és német nyelven íródott krónika, a kötethez utószót író Véber Károly szerint lényegében elfogult és egyoldalú szemlélettel rendelkezik és ráadásul még Habsburg-párti is. Mielőtt végképp eldönténénk ezt érdemes belekóstolni a krónika világszemléletébe, történelem vagy emlék / emlékezés koncepciójába. Az köztudott, hogy a lőcseiek, némiképp az erdélyiekhez hasonlóan, kiváltságokra hivatkozva konfesszionális (lutheránus), nyelvi (német), etnikai (szász) önállóságukat sohasem adták fel, valóságos különálló államot létesítettek Magyarországon belül. Hogy mit érzekelték / érzékelhettek a történelemből, egyáltalában abból ami a városfalakon kívül történt, egyben a koraújkori városi-polgári civilizáción, kultúrán nevelkedő egyén / közösség történeti tudatáról tudhatunk meg néhány érdekes dolgot, ha alaposabban megnézzük a krónika egy fejezetét. Azt vizsgálom meg vázlatosan, hogy Mátyás uralkodása (1458–1490)⁶⁶ milyen mértékben és hogyan jelenítődik meg a lőcsei krónikában. Mátyás 1458-ban kezdi el uralkodását, ezt nem regisztrálja krónika, sőt semmi adat nincs ebből az évből. A legelső, Mátyás uralkodásának idejére eső évszám 1461 és a késmárki városháza felépítésének említése. Ebben az esztendőben Magyarország királynőt kap, ugyanis Mátyás elveszi feleségül Podje-

brád Katalint. 1462-ben Lőcsén leég a kórház utca, bizonyos csehekkel történt zavargás is említést kap, aminek során a lőcseiek valami hatvan embert felakasztanak. Ezalatt Mátyás ugyanebben az évben véget vet a huszita háborúnak, majd országgyűlés tartatik Budán. A Lőcsei krónika következő adata már 1473, a nagy aszály esztendeje, amikor nemcsak az erdők gyulladtak meg maguktól, hanem még a gyökerek is a földben. Eközben Mátyás (1462–1473) többek közt cseh király is lesz, megtörténik a Vitéz János féle eredménytelen összeesküvés, sőt Budán 1473-ban megjelenik a *Chronica Hungarorum*. A lőcsei krónika következő adata 1474-re vonatkozik, sőt Mátyás is említést kap: „Mátyás király Lőcséről Liptóba vonult, és Komorovszkyt kiverte onnan egész hadával együtt. Ugyanabban az évben Szent Lőrinc napja estéjén sáskák lepték el az országot.”⁶⁷ A krónikában újabb ugrás következik, 1484, amikor Lőcsén megöntik azt a nagy harangot, amely az 1550-es tűzvésznél elolvad. Mátyás az eltelt idő alatt közben Beatrixszal megházasondik (1476), megnyeri a török elleni kenyérmezei csatát (1479), majd megköti a törökkel az ötéves fegyverszünetet (1482), lecsukátja Váradi Péter kalocsai érseket (1484). Következő évben, bár Mátyás Bécszet foglalja el, a *Lőcsei krónika* csupán azt jelzi, hogy leégett a Zárda utca. A krónika, amely nyilván nem tud Mátyás 1490-ben bekövetkezett haláláról, már csak 1491-ből említ meg valami fontos eseményt.

A konklúzió egyértelmű, amennyiben a krónikát e tipikusan polgári, nyelvi, kulturális, etnikai elkülönülésben élő közösség történelmi tudatának, bizonyos fokú kifejezőjeként tekintjük. A krónika arról győz meg, ebben az esetben, hogy a történelmi tudat lokális meghatározottságú, a közösségi emlékezés nem feltétlenül igényli mindennapi egzisztenciáján, közösségi múltján túlmutató „országos,” netán „világméretű” tapasztalatok rögzítését. Következésképp a nagy történések relevanciája sem az, amit várnánk. Mátyás látványos uralkodásából, ami a középkori magyar állam fénykorával esett egybe, egyetlen dolog kerül be a krónikába, a lokális jellegű tudat által regisztrált Lócse közeli hadművelet. Nemhogy Mátyás személye, de még a Lócse körüli mozgolódás sem fontosabb, mint az a bizonyos sáskajárás, amely Szent Lőrinc estéjén bekövetkezett.

A *Lócsei krónika* azt bizonyítja, hogy nemcsak ugyanannak az eseménynek két vagy akár több egymásnak ellentmondó olvasatát kell elfogadnunk, hanem a történelemként megélt, megírt események teljesen szubjektív szelekcióját is. Mert akárcsak az olvasatát exponáló narrátor esetében, sem jogunk, sem hatalmunk előírni, hogy mi az emlékezetre méltó, mi az ami történelem gyanánt megőrizendő. A lócsei krónikát nem kifogásolhatjuk azért, amiért esetleg a jelen horizontjából fontosnak ítélt Mátyás uralkodásáról semmit nem tud, vagy semmit nem jegyez fel. Ott és akkor a lócseiek számára ez nem bírt relevanciával, mint ahogy Mohács

is egy többé-kevésbé hihető hír volt, a király állítólagos haláláról. Mindennek visszaigazolását abban az 1691-es és 1692-es Neubart János által kiadott *Kalendáriumban*⁶⁸ találhatjuk, ahol Magyarország történetének ismertetésekor, Mohács és Lajos király halála következetesen kimarad. Hogy ez nem elírás, hanem a történeti tudat egy lehetséges szintjének kifejeződése, igazolja az, hogy tud a második mohácsi csatáról, amikor a keresztények legyőzik a törököket, majd Budát is vissza foglalják, sőt említi, hogy korábban még volt egy csata, amikor csupán huszonhat-ezer magyar harcolt a rengeteg török ellen, de a kronológia XVI. századnak szentelt szakaszában 1517, 1528 említésére szorítkozik csupán, Mohácsot újfent nem említi.

VII. Konklúzió helyett: Nincs kiút.

Minden út Mohácshoz vezet...

Mohácsról nehéz beszélni. Éppen ezért, azonnal tisztázom, ez a dolgozat nem Mohács emlékezetéről, vagy éppenséggel ennek korrigálásáról szól. Csupán ennyi és ilyen típusú forrásokra hagyatkozva is egyértelmű számomra, hogy Mohács mögött sokkal több és főként más (is) van, mint amit a szintetizáló igényű, arbitrálisan kisajátító nemzeti történetírás, irodalomtörténet oly gyakran megfogalmaz, sőt forgalmaz vagy kanonizál. Ez a bevallottan ironizáló olvasási demonstráció, annak a kísérlete volt, hogy az irodalomtörténet vagy bizonyos

mértékig a történetírás diskurzusának politikai, erkölcsi tétet meghirdető beszédmodora, hatalmi pozíciója ellenében mondjon másként újat. Például azt, hogy Mohácsról, mint múltbeli történésről a tudományos objektivizmus ábrándja ellenére csupán elfogult történetírói diskurzusokat lehet megszólaltatni. (Ezt teszem én magam is, ám reményeim szerint egy másfajta elfogultság jegyében.) Továbbá a kulturálisan és politikailag létrehozott Mohács mostani jelentősége mögött nem feltétlenül sorakozik fel az azóta eltelt szinte négy évszázad beleegyező, igazoló állásfoglalása. Nagyon valószínű, hogy Mohács nem annyira és nem úgy volt jelentős esemény, ha egyáltalán tudtak róla, főként Európában, ahogy azt ma láttatni szeretik. A történeti reprezentációban fikció és valóság artikulációja, vagy az emlékezés narratív leképeződése a történeti tudat többszintes működését mutatja. A történések, tapasztalatok narrativizálása, fikcionalizálása a nagyelbeszélésen belül is több lehetséges szimultán érvényes diskurzus, aldiskurzus működését teszi lehetővé. Mohács emléke, beépülése az emlékezés folyamatába, a kulturális transzformációkba,⁶⁹ illetve összefüggése a nemzettudattal, nemzetfogalommal olyan szubsztrátumok létrejöttét tette lehetővé, amelyek különféle, gyakran könyörtelen kisajátítási gesztusoknak adtak / adnak helyet. Mindez túlnőtte az eseményt. Mára már kimondhatjuk, Mohács az emlékezés helye (*lieu de memoir*)⁷⁰ a nemzeti múlt, identitás közösségi emléke. A nemzeti múlt nagyelbeszélésének

olyan nélkülözhetetlen eleme, mint a honfoglalás, vagy időben előrehaladva, Nagymajtény, Világos, Trianon. Szükségszerű komponens a nemzeti önszemlélet konstellációjában, amely a vereségek szinte rögeszmés exponálásában önön bűn és bűnhődésre alapozott szenvedéstörténetét véli megkonstruálni. „A hosszú harc alatt elhulló legjobbjaink” traumája nyilván Mohács tapasztalatából is táplálkozik, sőt a nemzeti történet elbeszélésének /„szövegezésének” poétikájában a *loci communes*,⁷¹ mint *loci memoriae*⁷² funkciót tölti be. Mert végül is a „mohácsi vész valósága” egyfajta fikció. Az a nélkülözhetetlen, de csupán valószerű történet, amely persuasiós funkciót lát el, egy olyan nagyelbeszélés argumentációjában, amelynek a feltétlen bizonyítást (*confirmatio*) követelő tézise: a magyarok Istene bűneiért ostromozza ezt a népet. Másként „csak” az történt, hogy a török túlerő, az elvárásokat visszaigazolva, győzedelmeskedett a magyar sereg felett, amely még királyát is elveszítette. 1526 augusztus 29-én. Keresztelő Szent János fejevételének ünnepén, egy szerdai napon történt mindez...

JEGYZETEK

---

¹ Vö. KLANICZAY Tibor, *Mi és miért veszett Mohácsnál?* = K. T. *Hagyományok ébresztése*, Szépirodalmi könyvkiadó, Bp., 1976, 224. (A továbbiakban: KLANICZAY 1976).

² SZAKÁLY Ferenc, *Az 1520-1526-os magyar-török háború = Magyarország hadtörténete*, szerk. LIPTAI Ervin, Zrínyi Katonai Kiadó, Bp., 1984, 161.

³ REGAN, Geoffrey, *Döntő csaták Szalamisztól a Golfháborúig, ötvenhárom csata, amely Szalamisztól az öbölháborúig megváltoztatta a világot*, Panem Kft.– Grafo Kft., Bp., 1993, 109.

⁴ MARKÓ Árpád, *Magyarország hadtörténete*, Országos Közoktatási Tanács, Bp., 1943, 87.

⁵ „*History is a shifting, problematic discourse, ostensibly about an aspect of the world, the past, that is produced by a group of present-minded workers, (overwhelmingly in our culture salaried historians) who go about their work in mutually recognisable ways that are epistemologically, methodologically, ideologically and practically positioned and whose products, once in circulation, are subject to a series of uses and abuses that are logically infinite but which in actuality generally correspond to a range of power bases that exist at any given moment and which structure and distribute the meanings of histories along a dominant-marginal spectrum.*”, Vö. JENKINS, Keith, *Rethinking History*, Routledge, London and New York, 1991, 26.

⁶ Ezzel kapcsolatosan érdemes utalni Gyáni Gábor fejtegetéseire a kollektív emlékezet és nemzeti identitással kapcsolatosan. Vö. GYÁNI Gábor, *Emlékezős, emlékezet és a történelem elbeszélése*, Napvilág Kiadó, Bp., 2000, 81–95.

⁷ Az elfogultság (bias), mint adott múltbeli események elbeszélése esetében a narrátor kulturális elfogultsága (*cultural bias*), vagy a történetész személyes elfogultsága (*personal bias*) és objektivitás kérdése a múlt valóságának történeti reprezentációjában, a posztmodern történetírás (*New Historicism*) egyik centrális kérdésfelvetése. Ehhez bővebben lásd: PIETERS, Jürgen, *New Historicism: Postmodern Historiography Between Narrativism and Heterology, History and Theory*, 2000/1, vol. 39, 127–143.

⁸ Azt igyekszem nyomon követni, hogy a „totális történetírás” ábrándja, miképpen ignorálja például a mikrotörténetírás módszertani innovációit, vagy például a White által megfogalmazott „*ideological implication*” torzító perspektívái, vagy rekonstrukciói hogyan szorítják ki a multiszkópikus vizsgálódás, szakmai szempontból indokoltabb lehetőségeit. Ugyanis az általánosító, szintetizáló igényű kijelentések nem vezethetnek el a múlt, véleményem szerint teljességében mégiscsak hozzáférhetetlen valóságához, sokkal inkább olyan valóságként exponált kvázi-igazságokat szóltaltatnak meg, amelyek csupán a nagy összefoglalások diskurzusaiban funkcionálisak, ám a források egyenkénti interpretációja felől nem tarthatóak.

⁹ Brodarics munkája a Szabó Károly készítette RMK III. kötetben a 270-es tétel alatt nyer leírást. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található (jelzete: BMV. 8022) és általam használt példány, egy XVII. századi kiadás, (1688), amely Szabó Károlynál is regisztrált. BRODERICI, Stephania, *Narratio Proelio ad Mohatzium anno 1526*, é.n., RMK III/2., 3507. (A továbbiakban BRODERICUS 1688).

¹⁰ KLANICZAY 1976, 223.

¹¹ Vö. McCULLAGH, C. Behan, *Bias in Historical Description, Interpretation and Explanation, History and Theory*, 2000/1, vol. 39, 44.

¹² GUNST Péter, *A magyar történetírás története*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1995, 66. (A továbbiakban: GUNST 1995).

¹³ Az eszkatologikus történelemkoncepciót a Rudolf Bultmann, Karl Löwith és részben Martin Buber által meghonosított, tehát a zsidó-keresztény szellemi-bölcseleti tradícióra alapozó, értelemben használom.

Vö. BULTMANN, Rudolf, *Történelem és eszkatológia*, Atlantisz Kiadó, Bp., 1994; LÖWITH, Karl, *Világtörténelem és üdvtörténet*, Atlantisz Kiadó, Bp., 1996; illetve BUBER, Martin, *A próféták hite*, Atlantisz Kiadó, Bp., 1998. Ugyanakkor a kizárólagos magyar vonatkozások esetében fogalomhasználatom főként Öze Sándor és Imre Mihály munkáira alapoz. Vö. IMRE Mihály, *Magyarország panasz*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1995. (A továbbiakban: IMRE 1995).

¹⁴ BRODARICUS 1688, 16.

¹⁵ BRODARICUS 1688, 16-22.

¹⁶ KLANICZAY, 1976, 202-203.

¹⁷ BRODARICS István, *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*, Magvető Kiadó, Bp., 1983, 9. (A továbbiakban: BRODARICS 1983); illetve BRODARICUS 1688, 2.

¹⁸ BRODARICS 1983, 40; illetve BRODARICUS 1688, 46-47.

¹⁹ BRODARICS 1983, 49; illetve BRODARICUS 1688, 60.

²⁰ BRODARICS 1983, 47; illetve BRODARICUS 1688, 57.

²¹ Vö. ISTVANFI PANNONI, Nicolai, *Historiarum de Rebus Ungarici libri XXXIV*, Pragae et Terpesti, MDCCLVIII. (A továbbiakban: ISTVANFIUS 1757)

²² GUNST 1995, 80-81.

²³ ISTVÁNYFFY Miklós, *Magyarország története 1490-1606*, Debrecen, 1871, 153. (A továbbiakban ISTVÁNYFFY 1871), illetve ISTVANFIUS 1757, 80.

²⁴ ISTVÁNYFFY 1871, 155.

²⁵ ISTVÁNYFFY, uo.

²⁶ Ezt látszik igazolni a külföldi recepció is. Köpeczi Béla két olyan XVII. századi, egy német, illetve egy francia szerzőjü historiográfiai bibliográfiát kutatott föl, amelyek a fenti szerzőket vélik csupán ismerni, ismertetni Magyarország története/történetírása kapcsán. Vö. KÖPECZI Béla, „Magyarország a kereszténység ellensége,” *a Thököly felkelés az európai közvéleményben*, Akadémiai kiadó, Bp., 1976, 206–207. (A továbbiakban: KÖPECZI 1976).

²⁷ Arra törökellenes propagandára utalok, amely a „türkenliteratur” nevet viselte a korszakban. Erről bővebben lásd. IMRE 1995, 98–116.

²⁸ GUNST, 1995, 65.

²⁹ ESZTERHÁZY, Paulus, *Mars Hungaricus sive tractatus de bello turcico eiusdemque primordio ac fine*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1989.

³⁰ ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*, s. a. r. és ford. IVÁNNYI Emma, Zrínyi Kiadó, Bp., 1989, 107.

³¹ Vö. PETHŐ Gergely, *Rövid Magyar Cronica sok rendbéli fő históriás könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedegetet és iratatot*, Bécs, 1660, RMK I. 1645. (A továbbiakban: PETHŐ 1660).

³² SZEKELY Estván, *Chronica ez világnac jeles dolgairól*, Krakkó, 1558.

³³ PETHŐ 1660, R1.

³⁴ PETHŐ 1660, R2.

³⁵ PETHŐ uo.

³⁶ LISTI László, *Magyar Mars avagy Mohách mezején történt veszedelemnek emlékezete*, Bécs, 1653, RMK I. 2461. (A továbbiakban: LISTI 1653).

³⁷ LISTI 1653, 123.

³⁸ LISTI 1653, 145.

³⁹ LISTI 1653, 166.

⁴⁰ Vö. LISTI 1653, 196–206. A Brodarics előzményt ömaga teszi kétségtelenné, amikor utal forrására: „*Brodarics így írja.*” Vö. LISTI 1653, 214.

⁴¹ LISTI 1653, 228–229.

⁴² LISTI 1653, 251.

⁴³ LISTI 1653, 310.

⁴⁴ Edward Connor szerint a teológusok Jézus eszkatologikus beszédéből, illetve a biblia ehhez kapcsolódó locusaiból hat jelet különböztetnek meg, amelyeknek meg kell előzniük a világ végét. Ezek egyike a rendkívüli természeti katasztrófák. Vö. CONNOR, Edward, *Jövendölések a világ végéről*, Ecclesia Kiadó, Bp., 1995, 68.

⁴⁵ LISTI 1653, 404–405.

⁴⁶ LISTI 1653, 424–426.

⁴⁷ LISTI 1653, 432–434.

⁴⁸ LISTI 1653, 440.

⁴⁹ Magyarul Glósz József és Élesztős László fordításában olvasható. Vö. KOLLEGA TARSOLY István (szerk.), ZEILER, Martin, *A magyar királyság leírása 1664*, Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. (A továbbiakban: ZEILER 1664).

⁵⁰ ZEILER 1664, 274.

⁵¹ KÖPECZI 1976, 209.

⁵² Nem célom a *Metahistory* White-i koncepcióját applikálni erre a konkrét esetre, csupán e diskurzusbeli különbség szemléltetése végett élek szóhasználatával. Vö. WHITE, Hayden, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1973, 29–31.

⁵³ Kovács Sándor Iván alapos kutatásai meggyőzően illusztrálják az utazási irodalom impozáns kortárs elméleti irodalma alapján (Pyrckmair, Turler, Grataroli, Ortensio Landi, Zwinger), hogy az

utazás kodifikált szabályok szerint történik (útirány megválasztása, látnivalók gondos megtervezése, az utazás módjának, idejének, jellegének pontos meghatározása). Külön módszertan és retorika határozza meg a látnivalók és a leírások, feljegyzések elkészítését. Általánosan elterjedt az élvezet és hasznosság (*utile-dulce*), a változatosság, a *varietas* elveinek hirdetése, alkalmazása. Ebben a korban az élmények nem a spontán módon vagy véletlenszerűen lejegyzett impressziók eredménye, hanem a célszerűen előírt, szelektált látnivalók szabályszerű lejegyzése. Ebből adódik többek közt az is, hogy a látvány egyáltalán nem azt takarta a XVII. század embere számára, amit most. Erről bővebben lásd. KOVÁCS Sándor Iván, *Szakácmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, Szépirodalmi könyvkiadó, Bp., 1988. (A továbbiakban: KOVÁCS 1988).

⁵⁴ „Az egyik nap visszatérőben az átkelésnél láttunk egy törököt, aki a lábán vassal fűrdött, teljesen meztelenül, majd mikor a konstantinápolyi oldalon kijött a vízből, egy akasztófa alá vezették, a nyakába vetettek egy kötelet, amelyet két csigán vontak át, ennél fogva felhúzták, és azonnal egy zsidó meg néhány szegény török elkezdte húzni lefelé a lábát, amíg meg nem fulladt. A halálraítéltek tehát pap helyett fürdésre kapnak engedélyt.” BENDA Kálmán – TARDY Lajos, *Pierre Lescaopier utazása Erdélybe*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1982, 48–49. (A továbbiakban: LESCALOPIER 1982).

⁵⁵ LESCALOPIER 1982, 44.

⁵⁶ KOVÁCS 1988, 154.

⁵⁷ KÖPECZI 1976, 67-68.

⁵⁸ CSEREI Mihály, *Erdély históriája (1661-1711)*, Európa Könyvkiadó, Bp., 1983, 48. (A továbbiakban: CSEREI 1983).

⁵⁹ Vö. BETHLEN, Wolfgang, *Historia de Rebus Transilvanicis*, Keresdiensis, 1684.

⁶⁰ CSEREI 1983, 49.

⁶¹ CSEREI 1983, 87.

⁶² SZALÁRDI János, *Síralmas magyar krónikának kilenc könyvei*, SZAKÁLY Ferenc (s.a.r.), Magyar Helikon, BP., 1980, 75–76.

⁶³ Az Assmann által is leírt kulturális emlékezés folyamatára gondolok. Vö. ASSMANN, Jan, *A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*, Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1999, 49-66. Továbbá a kérdéskör hasznos méltatását adja a következő tanulmány: KARÁCSONY András, *Elfelejtett emlékezés*, Századvég, 2000/tavaszi, Új Folyam, 16 szám.

⁶⁴ A *locus / loci memoriae* nem kizárólag a manapság divatos Nora *lieux de memoir* fogalmára vonatkozik, hanem sokkal inkább, az általa is használt retorikai terminusra, ami erőteljesen jelen van az antik szerzőknél. Elég itt ha a *locus / toposz*, általános érv, köz-hely arisztotelészi tárgyalására utalok, vagy a *loci memoriae* méltatására, Quintilianus vagy Cicero, illetve Cornificius retorikájában. Vö. QUINTILIANII, M. Fabii, *De institutiones Oratoria libri*

duodecim, Oxoniae, MDCXCIII; ARISZTOTELÉSZ, *Rétorika*, Gondolat, Bp., 1982; ADAMIK Tamás, *Cornificius, A C. Herenniusnak ajánlott rétorika latinul és magyarul*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1987; M. T. CICERONIS, *De oratore libri III.*, Norimbergae, MDCCCIII.

⁶⁵ *Szepességi avagy löcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára, Összeállította Hain Gáspár*, VÉBER Károly (szerk.), Magvető Kiadó, Bp., 1988, 35. (A továbbiakban: HAIN 1988).

⁶⁶ A Mátyás uralkodására vonatkozó adatokat a következő forrásból használok: ENGEL Pál–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Osiris, Bp., 1998, 412–415.

⁶⁷ HAIN 1988, 19-20.

⁶⁸ A két kalendárium a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található, jelzetük: BMV 8345, BMV 8472.

⁶⁹ A narratívák kulturális konstrukcióként való működéséhez, illetve az egyes események (re)konstruálásának történetírói eljárásaihoz, gyakorlatához lásd.: KANE, Anne, *Reconstructing culture in Historical Explanation: naratives as cultural structure and practice*, History and Theory, 2000/3, vol. 39, 311–329.

⁷⁰ Vö. NORA Pierre, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*, = Les lieux de mémoire. I. La République. Sous la direction de Pierre Nora, Gallimard, Paris, 1984. Magyarul hozzáférhető K. Horváth Zsolt fordításában: NORA, Pierre, *Emlékezet és történelem között, A helyek problematikája*, Aetas, 1993/3.

⁷¹ Az arisztotelészi értelemben vett *közhelyre* gondolok, amely ellentétben a mai nyelvhasználat pejoratív értelmezésével, a szillogizmusok vagy akár általában a bizonyítás megkonstruálásának nélkülözhetetlen (állandó) érvei. Meglátásom szerint a történetírás is ilyen közhelyekre alapozva, a megfelelő megjelenítési retorikai-poétikai szisztémára hagyatkozva beszél el a múltat vagy konstruálja meg argumentációs / persuasiós apparátusát adott múltbeli esemény történeti reprezentációja során.